

**MORAVURI ȘI MENTALITATE: CONDIȚIA FEMEII
DIN ÎNALTA SOCIETATE ROMÂNEASCĂ ÎN PRIMA JUMĂTATE
A SECOLULUI AL XIX-LEA**

ALEXANDRU MAMINA
(Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”)

„O adunare cât de bine alcătuită să fie, dacă nu va avea și femei, va fi totdeauna monotona și urită. O adunare fără femei este ca o grădină fără flori, ca un bărbat fără barbă și mustați, ca o zi fără soare, ca o gazetă fără abonați, ca un șes fără verdeață, ca un teatru fără public, ca versuri fără poezie, ca o viață fără iluzii, ca un judecător fără proșesuri, ca un tânăr fără amor și, în sfârșit, ca toate comparațiile din lume. Femeile singure au talentul să însuflețească conversația, să-și înalțe închipuirea până în al noulea cer – dacă este un al noulea cer. O adunare cu femei te face de-ți uiți grijile vieții, chinurile ambiției, lipsa bogăției, nemulțămirea politice. Fruntea ți se dezbrăcește, te uiți, te socoți în vârstă de optsprezece ani, fără supărări, fără necazuri, slobod și fericit. Femeile sunt poezia vieții noastre, femeile, zic, dar lucru cel mai rar ce găsești în Moldova sunt femeile. Găsești de ajuns mame, neveste, văduve, fete, slute, șchioape, chioare, vornicese, bănese, pitărese, negustorițe, băcălițe, țigance și alte asemenea creaturi ce se nasc, cresc, se mărită, fac copii și mor. Dar *femei*, asta-i cam greu. [...] Femeia, în lexiconul meu, însemnează o ființă gingașă, slabă, drăgălașă, frumoasă, făcută din flori, din armonie și din razele curcubeului, caprițioasă, ră câteodată, bună mai multe ori, o ființă făcută pentru amor, menită a pune în lanțuri pe eroii cei mai neînduplecați, care pentru un zâmbet te face de-ți vinzi viața din astă lume și partea din rai din cealaltă lume, care are un suflet ce înțalege tot ce este frumos, care pentru cel mai mic lucru câteodată plânge și altă dată îi în stare să-și jărtfească viața, care îi destoinică să facă faptele cele mai mari, care când îi blândă ca o turturică, când turbată ca o leoaică, care când îi crudă, când miloasă; femeia este un amestec de grații, de bunătate, de răutate, de duh, de cochetărie, de slăbiciuni și de tărie, a căruia mai toată viața se mărginește într-o iubire și a fi iubită; o femeie, în sfârșit, este un ceva ce nu se poate nici descrie, nici numi, nici hotări matematiceste, un ceva ce este cel mai rar lucru din Moldova, mai rar decât se poate, decât cinstea, patriotismul și amorul, care vrea să zică foarte mult. [...] am slăbiciunea să cred că femeia este făcută pentru altă ceva mai înalt decât a porunci de bucate și a căuta numai prozaicele trebi a gospodăriei; o socot de o misie mai nobilă în societatea europeană. De aceea, măcar că entuziasmul meu pentru Napoleon covârșește toată

comparația, totuși nu pot să-i iert nedreapta ură ce avea pentru Doamna de Stael, numai pentru că era o femeie de geniu”¹. Aceste aprecieri, exprimate într-o încercare literară din 1841 a lui Mihail Kogălniceanu, cu titlul de inspirație balzaciană *Iluzii pierdute. Un întâi amor*, documentează pe de o parte o anumită percepție masculină asupra femeilor, pe de altă parte rolul efectiv al femeilor în existența socială a epocii.

Afirmația că secolul al XIX-lea a fost preponderent „masculin”, în mod analog „evului mediu” masculin asupra căruia s-a aplecat Georges Duby, face figură de evidență. Nu este deci nevoie să mai memorăm probele inferiorității femeilor în raport cu bărbații în materia codului civil, în privința drepturilor politice sau din perspectiva a ceea ce se considera a fi fost un comportament acceptabil. Marginalizarea instituțională nu înseamnă însă că femeile au lipsit din spațiul public, ori că li s-a repartizat un rol eminamente pasiv, că erau prețuite numai ca obiect al satisfacției erotice autoreferențiale a bărbaților sau ca gestionare ale existenței domestice, cum ar putea să transpară eventual din lirica romantică sau din imaginarul victorian alocat sferei private. Au fost femei de succes, recunoscute ca atare și de bărbați, în zona creației literare și artistice, de la Jane Austin și George Sand, la Berthe Morissot și Suzanne Valadon. Femeile s-au angajat pe terenul asistenței caritabile, al filantropiei, de inspirație atât creștină, cât și saint-simonistă. După cum nu trebuie trecut cu ușurință peste impactul mai multor femei inclusiv în plan politic, și nu numai în cadrul contestatar al campaniei sufragetelor sau al mișcării socialiste, de care și-au legat numele Pauline Roland, Vera Zasulici și Rosa Luxemburg. Regina Victoria, împărătesele Elisabeta de Habsburg și Eugenia de Montijo au fost influente la nivelul puterii. După cum la scară mai mică, în Țara Românească, influentă a fost și Eufrosina Suțu, care prin intermediul unui sistem de relații cu prelungiri până la Constantinopol a instrumentat numirea ca domn a lui Alexandru Dimitrie Ghica². Totuși, rolul public al femeilor care distinge secolul al XIX-lea chiar față de al XVIII-lea, pentru a nu mai vorbi de al XX-lea, s-a desfășurat în datele sociabilității, așa cum transpare din evocarea ilustrativă a lui Mihail Kogălniceanu. Altfel spus, femeile au fost importante în calitate de amfitrioane sau de partenere cu ocazia reuniunilor sociale, ce reprezentau nu mai puțin o structură de funcționare a relațiilor interumane în paralel cu mediul de afaceri și cu activitatea politică. Sociabilitatea a reprezentat, desigur, un cadru în care se inițiau contacte utile, se întrețineau legăturile interesate și se angajau cariere, dar la fel de semnificativă a fost latura sa festivă, convivială și de comunicare amiabilă, în măsura în care viața oamenilor comporta și destindere autentică dincolo de orice calcul de oportunitate. Un exemplu din societatea românească îl

¹ Mihail Kogălniceanu, *Opere, I, Beletristica, studii literare, culturale și sociale*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1974, p. 51–53.

² Cosmin Mișuț, *Politică și discurs național în vremea domniei lui Alexandru D. Ghica (1834–1842)*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2023, p. 53.

oferă prințesa Maria Ghica, menționată în lucrarea *Valahia modernă* de nora ei, Aurélie de Soubiran Ghica: „Doamna Récamier, al cărei spirit împăciuitoare a fost fără rival în Europa, ar putea să-și facă o idee despre personalitatea prințesei Maria. Străinii se simt bine la ea și cei care se stabilesc temporar în București sfârșesc prin a-și petrece toate serile la ea. Are un salon într-o țară în care salonul nu a existat niciodată. Dacă soacra mea ar fi trăit într-un secol al influenței femeii «în societate», ar fi dominat evenimentele cele mai importante. Consulii tuturor puterilor «europene» se reîntâlnesc la ea fără să se rănească, indiferent de diferențele lor de păreri»³. Germaine de Staël, Juliette Récamier făceau așadar figură de modele tutelare ale condiției feminine în secolul al XIX-lea tocmai în postura lor de persoane aflate într-un anturaj monden, prin urmare în orizontul sociabilității.

Situația nu s-a prezentat însă în mod unitar pe întregul teritoriu al Europei. Prezența femeilor în spațiul public a variat potrivit coordonatelor legale și morale din fiecare societate, de natură fie să le inhibe, fie să le favorizeze manifestarea autonomă în raport cu resursele și cu prestigiul bărbaților. Adică femeile s-au comportat cu atât mai activ, cu cât au fost mai puțin obligate să accepte necondiționat autoritatea bărbaților în virtutea constrângerilor materiale sau a conceptului de onorabilitate. Acestei relații de condiționare i-a fost proprie o încărcătură afectivă cu potențial dramatic valorificat ca atare în literatura vremii (Honoré de Balzac, Gustave Flaubert, Lev Tolstoi, Henrik Ibsen), concentrată îndeosebi pe inegalitatea de tratament și conformismul care afectau condiția femeilor. Eugénie Grandet, Emma Bovary, Anna Karenina sunt femei victime. Nora Helmer se emancipează dar trebuie să-și asume oprobiul celorlalți, începând cu soțul ei⁴. Sub aspectul precizării condiției femeii reperul general a fost maniera de tratare a familiei și a respectabilității, recognoscibilă prin excelență în reglementările juridice privind patrimoniul și în conveniențele sociale, cu demarcații de la o țară la alta, de la oraș la sat și de la o categorie la alta. În societatea românească femeile s-au afirmat în spațiul public în primele două decenii ale secolului al XIX-lea și mai ales în perioada regulamentară (anii 1830, 1840 și până la jumătatea anilor 1850), în contextul unei schimbări calitative sub raportul sociabilității. Mai precis, a fost vorba despre asimilarea sub influența ofițerilor ruși din trupele de ocupație, pe lângă vetimentația europeană, a modei occidentale de petrecere în societate, constând în recepții, baluri și serate⁵. Desigur că petrecerile nu erau ceva nou, numai că până atunci, în mod obișnuit,

³ *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, Volumul V, București, Editura Academiei Române, 2009, p. 162.

⁴ Pe lângă ficțiune, asemenea cazuri s-au înregistrat și în realitate: scriitoarea germană Karoline von Günderode, confruntată cu respingerea masculină, s-a sinucis în 1866 la 26 de ani. Stéphane Michaud, *Femeia*, în François Furet (volum coordonat de), *Omul romantic*, Polirom, 2000, p. 126.

⁵ O înregistrare a fenomenului în lucrarea contelui Feodor Káracsay, ofițer în armata habsburgică, *Despre Moldova, Țara Românească și Bucovina. Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, Volumul I, 2004, p. 767.

participanții se concentrau pe mâncare neacordând mare atenție femeilor⁶. Recepțiile, balurile și seratele, în schimb, s-au axat în mai mare măsură pe dans, împrejurare care a ocazionat amestecarea și comunicarea eficientă a genurilor⁷. A fost vorba despre un fenomen cu relevanță socială dincolo de protipendada reunită în cele două capitale – București și Iași –, tipul acesta de reuniuni extinzându-se și în orașele de provincie⁸. Să precizăm însă că ne referim la reuniunile înaltei societăți, la care persoanele din categoriile populare nu aveau acces, ele putând să participe, la adăpostul anonimatului, numai la balurile mascate⁹. În prima jumătate a secolului al XIX-lea s-au precizat de asemenea anumite atitudini și așteptări implicând femeile, atitudini și așteptări care, constituite în morală publică, au contribuit la configurarea profilului lor psihologic. Aceste atitudini și așteptări au alcătuit specificitatea mentală și comportamentală a societății românești, sesizată în special de observatorii străini, fiindcă este atributul alterității de a sesiza prioritar nota caracteristică, ceea ce individualizează mediul social și cultural nou întâlnit comparativ cu acela de origine.

Ceea ce au remarcat cu precădere observatorii străini au fost lejeritatea moravurilor, inconstanța legăturilor afective, amabilitatea și totodată frivolitatea femeilor din înalta societate, într-o atmosferă de sociabilitate convivială și ludică străină deopotrivă de preocupările intelectuale cultivate în mai multe saloane și în cercurile literare, precum și de sobrietatea reuniunilor confesionale ori *saint-simoniste* concentrate pe transmiterea unui mesaj moralizator. Este simptomatic faptul că trăsăturile semnalate s-au păstrat pe parcursul întregii perioade la care ne referim, indiferent dacă observatorii proveneau din Occident sau din Rusia. Astfel Raoul Perrin, un francez care a călătorit în principatele române cu aproximație între 1837–1839, într-o lucrare cu titlul *Vedere generală asupra Țării Românești și a Moldovei* consemna următoarele: „Femeile sunt în general bine făcute; statura lor,

⁶ După cum semnală contele maghiar Vince (Vincenz) Batthyány în lucrarea *Călătorie prin Transilvania și Moldova*. *Ibidem*, p. 101–102.

⁷ Descrieri ale unor baluri somptuoase la București și Iași în 1820 se pot citi în relatarea pictorului englez Robert Ker Porter, cu titlul *Călătoria în Țara Românească și Moldova*. Iată un fragment spre exemplificare: „Doamnele la fel de frumoase, ca și surorile lor valahe, erau îmbrăcate tot după moda pariziană, dar materialul șalurilor, perlele, diamantele și celelalte pietre prețioase, neprețuite și minunate, nu aveau egal de cealaltă parte a Carpaților. Distracțiile erau de un gust ales, cafeaua, înghețata, oranjada, pe scurt toate răcoritoarele pe care le puteau pune la dispoziție meșteșugul asiatic, francez sau italian au fost din belșug cât au ținut dansul și jocul de cărți. La ora 12, un supeu la fel de somptuos a fost oferit în marele salon al holului. Acolo am găsit, printre bucatele abundente, temple și fântâni curgătoare, ale căror ape erau puse în mișcare de către o mașinărie ascunsă, în vreme ce vasele de tablă în care ele curgeau erau înșuflețite de o mulțime de peștișori, care săreau în curentul sclipitor. Lumina candelabrelor producea acest efect de scânteiere a apei”. *Ibidem*, p. 811.

⁸ A se vedea relatarea ofițerului rus P. Jadovski, sub titlul *Moldova și Țara Românească în contemporaneitate*, în legătură cu petrecerile pe care le organiza ispravnicul de Buzău, Scarlat Iarca. *Ibidem*, Volumul VI, 2010, p. 175–176.

⁹ După cum semnală William Wilkinson, consul general al Marii Britanii în principate între 1814–1818, în *Relațiile despre principatele Țării Românești și Moldovei*. *Ibidem*, Volumul I, p. 641.

care de obicei nu depășește media, este zveltă și de o cochetărie seducătoare. Sunt blânde, amabile, îndatoritoare. Primesc vizitele cu o căldură a manierelor, o eleganță a formelor, o familiaritate captivantă care îl uimesc pe occidentalul de abia sosit în Țara Românească. [...] Românii nu cunosc plăcere mai mare decât îmbătătorul *dolce far niente*. Ore întregi, întinși pe divane moi, cu picioarele strânse turcește, bărbații fumează din narghilele lungi sau din frumoase ciubuce cu capătul de chihlimbar, deliciosul tutun de Metelin și Latakia. Atâta timp cât fumul se ridică în rotocoale din recipientul prețios, domnește cea mai strictă tăcere. [...] În rest, muntenilor le plac distracțiile zgomotoase, balurile, jocurile și în special balurile mascate. Aducem aici un omagiu talentului cu care doamnele organizează și conduc petreceri, care adesea se țin lanț în timpul carnavalului”¹⁰. Pentru ca P. Jadovski, care s-a aflat în principate la sfârșitul perioadei regulamentare, în 1853 și 1854, să noteze: „Nici măcar o singură soție valahă nu poate fi o soție credincioasă. Cu toate acestea, bărbații din Țara Românească nu sunt geloși, căci în ceea ce-i privește nu se simt legați cu nimic de lanțurile căsniciei, iar căminul conjugal este pentru ei rece. Nici nu apucă bine să înceapă ziua că șeful familiei, care nu a apucat să bea măcar o ceașcă de cafea, fără a arunca măcar o privire iubitei sale soții, fără a privi la copii, se îndreaptă spre local, unde cu o plăcere deosebită bea cafea, fumează tutun la lulea sau dintr-o narghilea și ascultă relatări despre diverse bârfe locale, care-i sunt împărtășite foarte deschis de către compatrioții săi care, asemenea lui, și-au început dimineața cu o vizită la localul din centru. Soția, mamă de familie, nu se neliniștește câtuși de puțin din cauza absenței acestuia. Ea mănâncă o dulceață, bea apă, își admiră noua sa rochie sau cine știe ce alt lucru, dăruit ei de iubit, care de altfel își face apariția în casa amantei sale. Discută pe îndelete, merg să se plimbe și apoi se despart. Ea se duce la vecinele sale, el la cazino și aceasta înseamnă că totul este în ordine. Cerința vieții este împlinită, însă în ce mod, aceasta e o altă problemă. [...] Așa se trăiește în Țara Românească și acestea sunt relațiile între principalii membri ai familiei în această țară. Bărbații și femeile trăiesc absolut liber, fiecare merge pe drumul său, îngrijinduse prea puțin de armonia internă și încă mai puțin de dragostea dintre ei. Lumea este mare, în ea se găsesc multe bucurii, viața trece repede, trebuie să ne grăbim s-o trăim. Acestea sunt principiile pe care le urmează românii și de aceea își desfășoară existența într-o libertate deplină, timpul zboară repede, o dragoste e înlocuită cu alta și totul trece pe nesimțite, fără să-și dea seama. Se sfârșește ziua, cu atât mai bine, nimeni nu se mai gândește la ea. Să te gândești la ceea ce deja s-a petrecut, chiar dacă aceasta a însemnat niște momente plăcute, se consideră ca un lucru absolut inutil. Prezentul trebuie utilizat din plin, fără să aducă nimic plictisitor, cum ar fi amintirile trecutului”¹¹.

¹⁰ *Ibidem*, Volumul III, 2006, p. 753–754.

¹¹ *Ibidem*, Volumul VI, p. 181-183

Constatăm din aceste relatări cum, în circa două decenii, liniștii de factură orientală a reuniunilor masculine i s-a substituit locvacitatea proprie localurilor de tip occidental. Altminteri, însă, în privința comportamentului din înalta societate, în mod specific în privința relațiilor dintre bărbați și femei, ambele înregistrează același laxism, cu efecte negative asupra existenței de familie. În context mai mulți observatori străini au remarcat frecvența mare a divorțurilor, favorizată evident de faptul că Biserica ortodoxă, deși nu le încuraja, accepta totuși posibilitatea despărțirii soților, urmată eventual de o nouă căsătorie. Pe lângă această circumstanță, P. Jadovski pune numeroasele divorțuri pe seama caracterului ușuratic al femeilor și pe lipsa unei educații suficient de severe în copilărie¹². Aurélie de Soubiran Ghica era de părere că sursa o reprezenta proliferarea adulterului – o plagă, după cum scria, de natură să răspândească anarhia în moravuri și să compromită astfel farmecul binefăcător al căminului¹³. Mai aplicat, consulul general al Prusiei, Johann Daniel Ferdinand Neigebaur, care a rezidat la Iași între 1843–1845, explica fenomenul cu un argument de ordin patrimonial, și anume acela că în caz de divorț soțul era obligat să restituie soției zestrea cu care se căsătorise, atare independență materială permițându-i acesteia să se despartă fără riscuri deîndată ce nu se mai simțea fericită în cuplu, pentru a se căsători cu un alt bărbat interesat de zestrea respectivă¹⁴. Aceasta în condițiile în care, cu titlu comparativ, inclusiv în Franța postrevoluționară divorțul a fost interzis din 1816 până în 1884. Prin urmare, din perspectiva binomului patrimoniu – conformitate socială (sau onorabilitate), constitutiv pentru statutul femeilor, cele din înalta societate în perioada regulamentară apar destul de emancipate față de autoritatea tutelară atribuită în epocă îndeobște bărbaților. Se manifestau dezinhibat fiindcă, pe de o parte, nu depindeau material în totalitate de ei, iar pe de altă parte comportamentul frivol și chiar adulterul nu scandalizau, fiind acceptate în contrapartită cu abaterile bărbaților de la morala conjugală. Să mai amintim ca simptomatică împrejurarea menționată de același P. Jadovski, susceptibilă încă să provoace scandal în alte părți, și anume că la petreceri femeile fumau la fel ca bărbații¹⁵. Climatul moral permisiv și înclinația către divertisment au influențat și comportamentul bărbaților, nu numai pe cel al femeilor, dar în cazul femeilor s-au resimțit mai accentuat întrucât au alcătuit cadrul mental favorabil emancipării

¹² *Ibidem*, p. 181.

¹³ *Ibidem*, Volumul V, p. 174.

¹⁴ Vezi *Descrierea Moldovei și Țării Românești*, în *Ibidem*, Volumul IV, 2007, p. 297. Luată ca atare, afirmația este prea tranșantă, regimul juridic al zestrei înregistrând pe parcursul timpului o serie de variabile până la pierderea acesteia de către soția infidelă. Femeile dispuneau totuși de o marjă de manevră pe terenul învoielilor, dispenselor și despăgubirilor, așa încât să-și recupereze măcar o parte din ceea ce pierduseră. Pentru mai multe exemple, vezi Constanța Vintilă-Ghițulescu, „Ordinea domestică” și „ordinea publică” între Stat și Biserică (1710–1834), în *De la comunitate la societate. Studii de istoria familiei din Țara Românească sub Vechiul Regim*, București, Institutul Cultural Român, 2007, p. 225–238.

¹⁵ *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, Volumul VI, p. 175.

comportamentale, într-o epocă în care bărbații oricum își permiteau mai multe derogări de la regulile conduitei considerată respectabilă.

Cadrul mental mai degrabă destins nu vrea să spună că n-a existat presiunea conveniențelor și a conformismului, cu deosebire într-o societate pe care am numi-o extravertă, spectaculară, în care apartenența și poziția depindeau hotărâtor de expresia publică și de însemnele de prestigiu, de la trăsura scumpă comandată în străinătate până la eticheta vestimentară de la baluri¹⁶. De aici și cheltuielile voluptuării, obiceiul îndatorării și snobismul recognoscibile în așa-zisa lume bună și dincolo de jumătatea secolului al XIX-lea¹⁷. Însă tocmai în spiritul extraversionii sociale, conveniențele și conformismul s-au concentrat mai curând pe normele de reprezentare și de selecție, adică pe formele exterioare ale participării la spațiul public, nu pe fondul moral și afectiv al relațiilor interumane, tratat cu indiferență sau complezență ce se alocă firesc unei chestiuni irelevante. Asemenea formalism, sub acoperirea căruia bârfa, intriga și adulterul proliferau suficient ca să devină teme de referință pentru aceia care-și exersau talentul scriitoricesc, risca într-adevăr să fie calificat drept ipocrizie¹⁸. Totuși este la fel de adevărat că atitudinea laxă în tratarea laturii moral-afective a vieții, în termenii adagiului *carpe diem*, lăsa loc de manifestare în practică sentimentelor și preferințelor personale, fie și inconstante, necenzurate nici de rigorismul inspirat confesional, nici de opinia supraordonatoare a societății civile.

Mentalitatea permisivă și apetența pentru distracție și consumul ostentativ, în detrimentul conștiinciozității și acumulării chibzuite, au decurs din conjuncția a trei serii de factori: sociali, istorici sau factuali și antropologici (valorici). În primul rând a fost vobra despre dinamica elitei sociale, aflată într-un proces de prefacere odată cu pătrunderea în componența sa a numeroși oameni din categoriile neprivilegiate, dar care dispuneau de banii necesari pentru a-și cumpăra titluri boierești. Tendința este sesizabilă din timpul primelor domnii pământene de după regimul fanariot. S-a accentuat însă pe parcursul perioadei regulamentare, în Moldova, de pildă, numărul boierilor crescând până în 1856 de la aproximativ 900 la 2467, iar aceasta potrivit unei evaluări minimale¹⁹. Atare evoluție a generat clivaje materiale și culturale în interiorul clasei, între boierii mari și cei mici, între boierii din capitală și cei din provincie, între admiratorii Occidentului și autohtoniști, între franțuși și păstrătorii limbii neaoșe. În plus, grupările nu au fost compacte ci s-au intersectat, ajungându-se ca un occidentalist convins și un

¹⁶ Erau obligatorii fracul, rochia de bal și mănușile, după moda de la Paris. Dan Dumitru Iacob, *Elitele din principatele române în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Sociabilitate și divertisment*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2015, p. 204.

¹⁷ Pentru exemplificare, a se vedea Vasile Panopol, *Pe ulițele Iașului*, «București», Allfa, (2000), p. 103.

¹⁸ Trimitem din nou la *Iluzii pierdute. Un întâi amor*. Mihail Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 51.

¹⁹ Alexandru-Florin Platon, *Geneza burgheziei în principatele române (a doua jumătate a secolului al XIX-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea. Preliminariile unei istorii*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 1997, p. 280.

monden al înaltei societăți din Iași, cum a fost Vasile Alecsandri, să-i satirizeze în *Iorgu de la Sadagura* pe franțuși și să-i prezinte binevoitor pe boierii bătrâni de la țară. Multiplicarea boierimii recente, de natură să estompeze autoritatea tradițională care se întemeia pe argumentul duratei și pe succesiunea generațională, amestecul de obiceiuri, preocupări și opinii au împiedicat așadar articularea unui cod etic îndeajuns de coerent și de acceptat la nivelul clasei încât să oblige la un comportament social mai strict. În al doilea rând au intervenit circumstanțele istorice, adică ocupațiile străine (rusă și otomană), dar mai ales violențele, insecuritatea și pierderile materiale pe care boierii le-au resimțit cu ocazia revoluției din 1821, a fugii din țară, a dezordinilor eteriste și a intervenției otomane care a urmat. În fond ei au experimentat decăderea din statutul privilegiat, echivalentă cu o traumă afectivă. Astfel, conform consemnării unui observator pe teren al evenimentelor, în timpul revoluției la București nu s-au mai văzut trăsuri elegante, iar boierii ce nu părăsiseră capitala se îmbrăcau precum arnăuții obișnuți ca să placă poporului²⁰. A fost o traumă afectivă actualizată pe parcursul anilor, cel puțin în anumite cercuri, de perspectiva unei noi ridicări populare animată de impulsul răzbunării sociale și al prădării averilor²¹. Revoluția de la 1848, chiar dacă nu a generat violența endemică din 1821, a confirmat totuși temerile în privința riscului exproprierii. Sentimentul primejdiei apropiate și, poate încă mai acut, nesiguranța pe durată medie a vieții, trăită sub amenințarea revoltei, a războiului și a ocupației, și-au aflat compensarea psihologică în euforia petrecerilor, într-o atitudine hedonistă analoagă celei care avea să caracterizeze, la scară mai mare, societatea europeană după șocul moral și material provocat de prima conflagrație mondială²². În al treilea rând nu a existat o tradiție de reprezentare și valorizare a familiei monogame și durabile ca structură de rezistență a societății, așa cum s-a întâmplat mai ales în mediile catolice inspirate în bună măsură de imaginea recurentă a „sfintei familii”. Pentru un autor contrarevoluționar cum a fost Louis de Bonald, spre exemplu, exista o corespondență ontologică între legea căsătoriei, legea succesiunii la tron și legea cultului public, întrucât familia era naturală omului, starea politică era naturală familiilor, iar religia era naturală oamenilor, familiilor și statelor²³. În Occident concepții analoage, care puneau accentul pe

²⁰ F. G. Laurençon, *Noi observații asupra Țării Românești*, în *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, Volumul II, 2005, p. 50.

²¹ Potrivit memoriului adresat de către boierii refugiați la Brașov consulului rus de la București, Alexandru Pini, în C. D. Aricescu, *Acte justificative la istoria revoluțiunii române de la 1821*, Craiova, Editura Typographiei Române G. Chitiu și I. Theodorian, 1874, p. 192.

²² Înclinația către petreceri s-a regăsit pe parcursul secolului al XIX-lea și printre țărani, în cazul lor însă, după cum remarcă un autor de la jumătatea secolului, băutura și dansul ajutându-i să uite pe moment suferințele vieții. Xavier Kieffer, *Schița unui voiaj în România*, în *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, Volumul VIII, 2013 p. 218.

²³ În *Du divorce, considéré au XIXe siècle, relativement à l'état domestique et à l'état publique de la société*. Louis de Bonald, *Oeuvres complètes*, Tome II, Paris, Éditeur J.-P. Migne, 1864, p. 143.

necesitatea stabilității familiale, se întâlneau însă inclusiv printre liberali și socialiști²⁴. În societatea românească asemenea idei s-au regăsit mai mult ca proiect educativ, așadar ca propunere de viitor, decât ca expresie a unei tradiții asimilate, fiind de altminteri vehiculate nu pentru semnificația lor în sine, ci subsumate proiectului de emanicpare politică și socială a principatelor²⁵.

Desigur, emanicparea femeilor din înalta societate în prima jumătate a secolului al XIX-lea nu trebuie supraevaluată. Aceasta s-a regăsit fundamental în registrul frivolității și al satisfacției ludice și emoțional-erotice, dar fără implicații majore pe planul pregătirii intelectuale și al conștiinței politice. Femeile au început să aibă cunoștințe științifice comparabile cu ale bărbaților abia din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, odată cu dezvoltarea învățământului privat și public inclusiv pentru fete. Preocuparea din familia lui Ion C. Brătianu în legătură cu instrucția fiicelor, deși poate că nu este reprezentativă pentru întreaga înaltă societate, ilustrează cel puțin o tendință semnificativă în materie²⁶. De asemenea, dezinhibarea morală a femeilor risca, în conformitate cu evaluările unor observatori străini, să compromită ideea de cămin, sensibilitatea familială și creșterea copiilor. Atare apreciere nu are cum să fie luată însă decât cu titlul de părere sau de ipoteză rezonabilă, rămânând să fie verificată în funcție de anumiți indicatori, cum ar fi incidența abandonului sau a comportamentului deviant al minorilor din mediul social respectiv²⁷. Este adevărat că laxismul moral, sau altfel spus asumarea insuficientă a sentimentului de datorie în existența de familie, a favorizat infidelitatea conjugală și frecvența ridicată a divorțurilor din înalta societate. Situația s-a prelungit de altfel până în secolul al XX-lea, în sensul precizării unui stil de viață care integra firesc, fără tensiuni interioare, două opțiuni considerate în altă parte incompatibile, anume iubirea pentru soț și adulterul ocazional²⁸. Totuși,

²⁴ Michelle Perrot, *Familia triumfătoare*, în Philippe Ariès și Georges Duby, *Istoria vieții private. De la Revoluția franceză la primul război mondial*, Volumul VII, București, Editura Meridiane, 1997, p. 80, 84–85.

²⁵ Mai multe indicii în Ionela Băluță, *La famille – «cellule de base de la société». Construction idéologique et normative dans la seconde moitié du XIXe siècle roumain*. Ionela Băluță, Constanța Vintilă-Ghițulescu, Mihai-Răzvan Ungureanu (coordonné par), *Social Behaviour and Family Strategies in the Balkans (16th–20th Centuries) / Comportements sociaux et stratégies familiales dans les Balkans (XVIe-XXe siècles)*, Bucharest, New Europe College, 2008, p. 118–122.

²⁶ Sabina Cantacuzino, *Din viața familiei I. C. Brătianu, 1821–1891*, București, „Universul”, 1933, p. 98–99, 107–108.

²⁷ Deocamdată abandonul și carențele comportamentale sunt documentabile numai la nivelul categoriilor populare sau mijlocii, în cazul acestora cauzele fiind mai degrabă de lipsurile materiale sau de rușinea pe care o atrăgea nașterea unui copil ilegitim, decât de lipsa afecțiunii sau a preocupării pentru educație. Nicoleta Roman, *Ilegitimitate, copii abandonați și adopție în Țara Românească la începutul perioadei regulamentare (1832)*, în „Studii și Materiale de Istorie Modernă”, Vol. XXXV, 2022, p. 65, 78–80.

²⁸ Menționăm o declarație ilustrativă a Marysei Nenișor, soția lui Gheorghe Nenișor – cronicar literar al cotidianului „L’Indépendance Roumaine” – și fiica ministrului național-liberal Dumitru Luca, transcrisă de Mihail Sebastian într-o însemnare din 17 decembrie 1935: „Cum? Crezi că nu l-aș fi înșelat pe Gheorghe? Crezi că nu-l înșel? Ba da, îl înșel, cu unul, cu altul, destul de rar, dar când îmi

este la fel de adevărat că permisivitatea socială și absența unor constrângeri morale stricte pe terenul afectiv au permis femeilor să evite experiența traumatică a blocajului într-o căsătorie nefericită, ele dezvoltându-se psihic în mod relativ echilibrat, adică fără a suferi tulburările corelative conflictului dintre exigențele normative colective (supraeul freudian) și înclinațiile personale²⁹. Probabil că asemenea tulburări ar fi recognoscibile mai mult la baza societății, la sate sau în zona de periferie a orașelor, unde cenzura comunitară de proximitate, cunoscută sub denumirea de „gura lumii”, se exercita încă eficient, întreținând atmosfera de suspiciune și chiar de vinovăție în jurul femeilor infidele, divorțate sau care nașteau în afara căsătoriei. Nu se exercita însă, sau în orice caz nu la fel de mult, la vârful societății, unde bărbații și femeile împărtășeau același cod permisiv în privința relațiilor de cuplu. Drept dovadă, conținutul nevrotic nu a constituit cu adevărat un subiect de interes în literatura română, spre deosebire de in justiția socială sau de inadecvarea valorică a personalității în lumea în care trăia. Inclusiv în romanele de analiză în care personajele se confruntau cu o problemă afectivă, amintim numai *Patul lui Procust*, *Adela*, *Donna Alba*, ele o făceau din perspectiva observației lucide, raționale, fără ca introspecția și chiar suferința să debardeze în psihopatologie. O excepție de natură să confirme regula ar fi *Simfonia fantastică*, dar în cazul acesta sursa derapajului mental se afla în obsesia alimentată subiectiv, nu în conflictul dintre impulsul individual și etica impozabilă social. În plus, personajul principal era un bărbat. Unele trimiteri susceptibile să sugereze o condiționare inhibitorie pe plan afectiv-erotic apar la Hortensia Papadat-Bengescu, însă nici în proza acesteia nu a fost vorba propriu-zis de nevroză ca subiect literar. Există, bineînțeles, personaje feminine care suferă, de pildă Persida Bârzovanu din *Mara* și Tincuța Murguleț din *Tănase Scatiu*. Totuși nefericirea comună, care este o stare afectivă, nu se confundă cu nevroza, care este o tulburare psihologică. Nefericirea poate să conducă la nevroză, dar nu este același lucru cu aceasta³⁰. În același sens, mai observăm că psihanaliza, ca teorie îndeosebi, a început să preocupe publicul abia după primul război mondial, nu neapărat pentru a rezolva

place cineva – ce vrei să fac? Mi se pare că ar fi stupid să-mi refuz asta. Eu îl iubesc, dar cred că nu are nimic de-a face. Și o singură dată, la Constanța, când am rămas trei zile singură cu un tip care îmi făcea curte și care de altfel îmi plăcea foarte mult, am rezistat – nu știu de ce, din încapățănare ori prostie –, lucru de care nici azi nu sunt consolată”. Mihail Sebastian, *Jurnal, 1935–1944*, București, Humanitas, <1996>, p. 42.

²⁹ Nevroza și frigiditatea sunt simptome ale lipsei iubirii și ale mariajului nefericit, dar trebuie adăugat că etiologia lor nu se reduce la datele momentului prezent ci antrenează totodată amintirile de la vârsta infantilă. Wilhelm Stekel, *Psihologia eroticii feminine*, Editura Trei, <1997>, p. 99, 103.

³⁰ Tulburări psihologice cu efecte dramatice se regăsesc eventual în proza Sofiei Nădejde, nerelevante însă la nivelul ansamblului literaturii române. În plus, acestea nu apar cauzate de constrângerile normative ci tocmai de neasumarea lor, despre autoare George Călinescu afirmând că vestește „fanatismul pasional” în numele căsătoriei concepută ca uniune morală, întemeiată pe înțelegerea fiziologiei celor două sexe. G. Călinescu, *Istoria literaturii române. De la origini până în prezent*, București, Editura Minerva, 1982, p. 546.

chestiunea refulării generatoare de nevroză, dar într-un context de criză intelectuală și morală generală, care predispunea la interogații de sine și la autocunoaștere³¹.

Dacă în funcție de moravuri încercăm să identificăm elementele sau trăsăturile care configurează ceea ce se numește o mentalitate, presupunând înclinații psihologice, opțiuni valorice și atitudini recurente, observăm că înalta societate din prima jumătate a secolului al XIX-lea s-a caracterizat prin apetența pentru publicitate, în sensul că se definea și se manifesta preponderent în contexte publice, prin propensiunea hedonistă și printr-o anumită permisivitate față de comportamentul libertin, toate ajungând să evoce spiritul și modul de viață aristocratic. S-a întâmplat astfel fiindcă peste tot în Europa înalta societate, în particular aceea de sorginte nobiliară, datorită comportamentului spectacular, prestaței și rafinamentului, avea proprietatea de a deveni model aspirațional și, pe cale de consecință, de a genera dorința de imitație, mai ales în mediile literare și artistice care se identificau la rândul lor drept o elită a societății, analoagă celei nobiliare. Snobismul lui Honoré de Balzac, de pildă (însăși particula nobiliară „de” era ostentativă), excentricitățile lui Théophile Gautier nu au fost decât încercări de a se desprinde prin gust și afinități de latura prozaică și platitudinea existenței burgheze. Unii literații români din epocă, așa cum au fost Vasile Alecsandri, Mihail Kogălniceanu la începutul carierei sale, eventual și Vasile Cârlova, aparțineau deja în virtutea originii și a ocupației lor înaltei societății, fie și într-o poziție marginală în raport cu protipendada concentrată la București și la Iași. Alții, exemplar fiind sub acest aspect Ion Heliade Rădulescu, au ales parcursul inițiativei particulare sau au recurs la relațiile personale, dar tot ca să acceadă la vârf, deopotrivă în zona confortului și a prestigiului social. Aristocratismul, în fond un elitism autoflatant, a rămas și mai târziu referință activă în imaginarul colectiv, recognoscibil în datele caracteristice ale boemei: de cafenea, convivală și nonconformistă. Pentru femei a fost un climat mental favorabil emancipării. Cu titlu ilustrativ amintim că, dacă în perioada regulamentară fumau în spațiul public, după o sută de ani, mai precis în august 1938, femeile aflate pe litoralul Mării Negre nu aveau nici o reținere să umble în pantaloni și cu bustul la vedere, indiferent de unele priviri dezaprobatoare³². În cadrul sociabilității, statutul lor central de gazde și partenere a fost completat progresiv cu acela de consumatoare și creatoare de cultură alături de bărbați în diferite cene și asociații de specialitate. În felul acesta, la nivelul categoriilor superioare, ulterior și mijlocii, aprecierea publică și punerea în valoare a femeilor au trecut în plan secund faptul marginalizării instituționale, marja lor de acțiune în societate compensând absența dreptului de vot. Altfel spus, marginalizarea instituțională nu a fost resimțită

³¹ La 10 noiembrie 1926, de pildă, Nae Ionescu publica la cererea unor cititori în ziarul „Cuvântul” articolul cu titlul *Religie și psihanaliză*. Nae Ionescu, *Roza vânturilor*, București, Editura „Roza Vânturilor”, 1990, p. 36–41.

³² În stațiunea Mamaia, la hotelul de lux Rex. Constantin Argetoianu, *Însemnări zilnice*, Volumul VII, București, Editura Machiavelli, 2003, p. 59.

într-atât de acut încât să conducă la mișcări de protest ale femeilor din categoriile respective, deoarece satisfacțiile pe care le aveau (situația materială, succesul public, puterea de influență asupra bărbaților, posibilitatea împlinirii emoționale și libertatea de exprimare) au compensat la nivelul existenței concrete deficitul de ordin formal remanent.

MOEURS ET MENTALITÉ: LA CONDITION DE LA FEMME DE LA HAUTE
SOCIÉTÉ ROUMAINE PENDANT LA PREMIÈRE MOITIÉ DU XIXème SIÈCLE

Résumé

L'article est une approche concernant la condition de la femme de la haute société des principautés roumaines durant la première moitié du XIXème siècle, vue surtout par le biais des notes faites par les observateurs étrangers. Ceux-ci, justement à cause de leur extériorité par rapport à la société roumaine, se trouvait en posture de surprendre avec plus de force les traits qui en étaient spécifiques. On constate alors que, au-delà de toute limitation politique, les femmes appartenant à la classe nobiliaire étaient bien émancipées en matière de vie familiale et de participation à l'espace public. Elles ont déployé par la suite un type de comportement désinhibé, assumé plus tard par les femmes des classes moyennes aussi, qui se retrouve y compris une centaine d'années plus.

Mots-clefs: condition féminine, grande société, émancipation.